

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan..-June 2019, PP 47-58

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2019ء، مسلسل شمارہ 7

☆ راحت اجمل

☆ سحرش افتخار

عرب دنیا تے پنجابی ثقافت دی تصویر

Abstract

Geographic and linguistic connections of Punjabi and Arab cultures are not unknown to anyone. Both the cultures had close inter relationship in past and there is intimate credit among them in present also. Economic and trade relations between these two regions are there as well for centuries. This is an apparent reality that interfusion of different nations with others results in introduction, presentation and exchange of their cultures. In present age, a great reason of the image of Punjabi culture portrayed in Arab world are skilful emigrants from East and West Punjab who have chosen Arab world or Middle east for earning livelihood.

☆ صدر شعبہ عربی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور
☆ پی ایچ ڈی ریسرچ سکالر، شعبہ پنجابی لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

پنجاب تے عرب ثقافت دے جغرافیائی تے لسانی رابطے کسے توں اوہلے نہیں۔ دوہناں تہذیبیاں داماضی وچ وی

گوڑھا رشتہ رہیا اے تے اجو کے دور وچ وی ایہناں وچکار ڈونگھیاں قدراں موجود نیں۔ ایہناں دوواں خطیاں دے معاشی تے تجارتی تعلقات صدیاں توں موجود نیں۔ پنجاب نال تعلق رکھن والے مسلمان عالم عرب نوں احترام تے تقدس دی نگاہ نال ویکھدے نیں۔ حریم شریفین دی زیارت نوں اپنی حیاتی دی سب توں وڈی سعادت سمجھدے نیں۔ مرکز اسلام ہون پاروں عرب نال محبت ایمان دا حصہ اے۔ اہل پنجاب دی عربی زبان نال محبت، علمائے پنجاب دی شاندار عربی لکھتاں تے ایس خطے نال تعلق رکھن والے اہل علم دی عربی شاعری نے وی اہل عرب دے دل وچ ایس خطے دی قدرو منزلت پیدا کرن وچ اہم کردار ادا کیتا۔ خاص طور تے علامہ اقبال دی شخصیت نے پنجاب تے عرب وچکار پل داکم کیتا۔ عربی کیوں جے علامہ اقبال نال محبت کردے نیں تے ایہناں دے فکر تے فلسفہ دی عظمت نوں قدردی نگاہ نال ویکھدے نیں۔ ایہہ احترام ایہناں نوں پنجاب دی محبت تے اُبھاردا اے۔

پنجابی زبان و ادب دے مطالعہ توں ایہہ گل سامنے آندی اے کہ پنجابی ذخیرہ الفاظ دا بہت وڈا حصہ اجیہا اے جیہڑا عربی اکھراں تے اصطلاحات تے مشتمل اے۔ خاص طور تے پنجابی زبان وچ رچی صوفیانہ شاعری تے عربی اثرات نمایاں نیں۔ پنجابی شاعری داسب توں اہم حصہ صوفیانہ شاعری اے۔ وارث شاہ، سلطان باہو، بابا بلھے شاہ تے دوجے پنجابی شاعراں نے ادب، فن دے جیہڑے شاہکار تخلیق کیتے ایہناں تے عربی ادب دی گہری چھاپ دسویں صدی اے جیویں سلطان باہو دا بیت اے:

الست برکم سُنیا دل میرے جند قالو بلی کوکیندی ہو

حب وطن دل غالب اک پل سون نہ دیندی ہو

قبر پو لے تینوں راہزن دنیا جو توں حق دا راہ مریندی ہو

عاشقاں مول قبول نہ باہو کر کر زاریاں روندی ہو (1)

اسلامی اصطلاحات اصل وچ عربی زبان توں ماخوذ نیں جیہدا ذکر کثرت نال پنجابی زبان وچ ملدا اے۔

عبداللہ شاہ لکھدے نیں:

”پنجابی زبان تے سب توں زیادہ اثر عربی تے فارسی تے سٹیا، اج جے پنجابی دا گوہ نال جائزہ لیا جائے تے ایس وچ زیادہ لفظ ایہناں دوہاں زبانوں دے ملن گے۔ ایہدی وجہ ایہہ سی کہ مسلماناں دی مذہبی زبان عربی تے مسلمان حکمراناں دی سرکاری تے درباری فارسی سی۔“ (2)

پنجابی لغت دا گوڑا لایاں جا پدا اے کہ پنجابی ذخیرہ الفاظ دا وڈا حصہ عربی الاصل لفظاں تے مشتمل اے جیویں جنورنوں ذبح کرن ویلے اللہ سوہنے داناں لینا یا اللہ اکبر کہنا شرعی حکم اے۔ اللہ اکبرنوں عربی وچ ”تکبیر“ کہیا جاندا اے تے ایہہ اکھر پنجابی وچ وکھو وکھ شکلاں وچ ورتیا جاندا اے مثلاً تکبیرن، تکبیرنا (تکبیر کہنا، ذبح کرنا) تے تکبیر یا تکبیر یا یا (ذبح کیتا ہو یا، حلال کیتا ہو یا)، اشرار (جمع شریر) تے اشراف (جمع شریف) عربی وانگر پنجابی وچ استعمال ہوندا اے۔ اکھر ”دابت“ دعوت تے عداوت دے معنیاں وچ لیا جاندا اے۔ پنجابی زبان وچ وی ایہی شکل اے دعوت تے عداوت عربی زبان دے اکھر نیں۔ ”حیوان“ عربی زبان دا لفظ اے جہدے معنی حیاتی، جاندار یا جنور دے لئے جاندا اے۔ پنجابی لغت وچ ایہہ اکھر اپنی اصل دے نال نال مختلف شکلاں وچ استعمال ہوندا اے جیویں حیوانا، حیوانی حیوانگی، حیوانیت۔ عربی زبان وچ بانہہ نوں ”باع“ کہیا جاندا اے جد کہ پنجابی وچ بانہہ آکھدے نیں۔ بظاہر لفظ ”باع“ پنجابی شکل اے انجے ای پنجابی وچ ورتے جان والے اکھر شریعی، شریکا، شریکڑا، شریکن، شریکنی، شریکواں، شطان، شطآن، شطانی، شطونگڑا، شغل، شغلن، شغلی وغیرہ اصل وچ عربی اکھر نیں۔ انج تے پنجابی نال تعلق رکھن والے کئی علماء تے ادیبوں نے عربی زبان وچ لکھتاں لکھیاں پر ایہناں وچوں سب توں اگھڑواں ناں ملاں عبدالحکیم سیالکوٹی (م 1067ھ-1656ء) دا اے۔ عبدالحکیم سیالکوٹی دیاں عربی لکھتاں نے بے پناہ شہرت کمائی۔ حاجی خلیفہ ایہناں بارے لکھدے نیں:

”عبدالحکیم بہت قابل اور ممتاز عالم تھے وہ شاہ جہاں کے دربار سے منسلک

تھے۔“ (3)

ایہناں دی بحیثیت مفسر تے حاشیہ نویس شہرت قسطنطنیہ تیکر اپڑی۔ ایہی کارن اے کہ قسطنطنیہ دے واسی حاجی خلیفہ نے اپنیاں لکھتاں وچ ایہناں دیاں کجھ لکھتاں دا باقاعدہ ذکر کیتا۔ کہیا جاندا اے کہ عبدالحکیم سیالکوٹی تے حاجی خلیفہ ہم عصر سن۔ علامہ عبدالحکیم سیالکوٹی نے شیخ کمال الدین کشمیری توں علم حاصل کیتا۔ شاہ جہاں ایہناں دا قدردان سی۔ مغل

بادشاہ شاہ جہاں نے دوواری ایہناں نوں چاندی نال نوازیاتے عبدالحکیم نوں ”رئیس العلماء“ دا خطاب دتا۔ عبدالحکیم سیالکوٹی نے پنجاب و اسی ہونڈیاں عربی زبان وچ جیہڑیاں لکھتاں لکھ کے عربی زبان وادب دی خدمت کیتی، اوہداگوڑ ایہناں دیاں عربی لکھتاں توں باآسانی لایا جاسکدا اے۔ جیویں:

1- الحاشیة علی تفسیر البیضاوی : تفسیر بیضاوی دا ایہہ حاشیہ بھاویں نامکمل رہ گیا سی پر ایہہ تفسیر حواشی وچ وکھراتے اگھڑواں مقام رکھدی اے۔ ایہہ حاشیہ علامہ سیالکوٹی دی علمی قابلیت، مذہبی معلومات تے عبور تے فہم قرآنی دی دلیل اے۔ ایس لکھت پاروں علامہ صاحب نوں بے پناہ مشہوری ملی۔

2- الحاشیة علی حاشیة الخیالی علی شرح التفتازانی للعقائد النسفیة : علامہ صاحب دی ایس لکھت دی اہمیت داگوڑ حاجی خلیفہ دی دتی ایس رائے نال باآسانی ہوسکدا اے۔
”لھی احسن الحواشی مقبولہ عندا حکماء“۔ (4)

یعنی حکماء وچ جیہڑے حواشی مقبول نیں اوہناں وچوں سب توں بہترین حواشی عبدالحکیم دی ایہہ حواشی اے۔

3- الحاشیة علی شرح المواقف : ایہہ لکھت برصغیر پاک و ہند وچ شرح المواقف دی پہلی شرح اے۔

4- الرسالة الخاقانیة : ایس لکھت دا ناں الدراثمین اے ایہہ علم باری تعالیٰ دے مسئلے بارے متکلمانہ کھوج اے۔

5- الحاشیة علی المیبذی

6- الحاشیة علی میر قطبی

7- تکملة حاشیہ عبدالغفور علی شرح الجامی

8- حاشیہ علی حاشیہ عبدالغفور علی شرح الجامی

9- حاشیہ المطول : ایہہ شرح استنبول توں چھاپے چڑھی، پاک و ہند تے ترکی دے علماء ایس شرح نوں قدر دی نگاہ نال ویکھدے نیں۔ انج عبدالحکیم سیالکوٹی دیاں ایہہ لکھتاں عربی زبان وادب دے ودھاتے کھلا روچ ڈھیر اہمیت رکھدیاں نیں۔

پنجاب دی زرخیز مٹی چوں جمن والے دو بے سرکڈھویں لکھاری ”رضی الدین حسن بن حسن مغانی لاہوری“ نیں۔

ایہناں دے وڈے وڈیرے مغان توں ہجرت کر کے لاہور آ وے۔ حسن مغالی 1174ء وچ لاہور جمے ایہناں

کچھ چر بغداد وی قیام کیتا۔ ایس توں اڈ عباسی خلافت دے ایلچی دی حیثیت نال اک عرصہ ہندوستان وچ وی رہے۔ زبید احمد لکھدے نیں:

”1656ء میں انکا انتقال بغداد میں ہی ہوا۔“ (5)

ایہناں دیاں کئی مشہور لکھتاں نیں جیویں:

- 1- مشارق الانوار النبویہ من صحاح الاخبار المصطفویہ
- 2- در الصحابة فی بیان مواقع و فیات الصحابة
- 3- الرسالة فی الموضوعات من الحديث
- 4- العباب: ایہ عربی دیاں مستند لغتاں وچ شمار کیتی جاندی اے جیہدے بارے ڈاکٹر زبید احمد لکھدے نیں:
 ”صحاح کے زمانہ تالیف سے لے کر مزہر کے مولف کے عہد تک علم لغت پر
 جتنی کتابیں لکھی گئیں یہ ان میں اہم ترین تالیف ہے۔ یہ کتاب اس قدر مشہور
 ہے کہ اس کے متعلق کچھ اور لکھنے کی ضرورت نہیں۔“ (6)

ایس توں اڈ شیخ جلال تھانیری (م: 1574ء) اک عالم دین تے صوفی بزرگ سن ایہناں نے ”تحقیق اراضی
 الہند“ دے ناں نال اک لکھت عربی زبان وچ تحریر کیتی سی۔ عبدالکریم بن محمد لاہوری شیخ نظام الدین بلخی دے مرید سن۔ اوہ
 اک عالم صوفی سن جیہڑے سلسلہ چشتیہ نال تعلق رکھدے سن، ایہناں نے تصوف تے کئی لکھتاں لکھیاں۔ ایہناں دی اک
 عربی لکھت ”عقائد الموحدين“ علم الکلام توں متعلق اے برصغیر پاک و ہند وچ فلسفہ نوں فروغ دیون والا پہلا فلسفی عالم
 ”عبداللہ“ وی پنجاب دی دھرتی نال تعلق رکھدا اے۔ عبداللہ ملتان دے لاگے اک پنڈ تلنبہ دا واسی سی۔ سکندر لودھی دے سے
 اپنا پنڈ چھڈ کے دہلی ٹر گیا تے او تھے رہن لگ پیا۔ عبداللہ دے علم و فضل پاروں بادشاہ ایہدی بڑی عزت کرداسی۔ جس ویلے
 عبداللہ دادرس ہوندا۔ بادشاہ بڑی گوہ نال مدرسے دی اک نکرے بہہ کے اوہناں دادرس سندا۔ ایس دے نال نال عبداللہ
 پہلا ہندی لکھاری اے جہنے فلسفہ تے کتاباں لکھیاں۔ اوہناں نے ”بدیع المیزان“ دے ناں نال منطق دی مشہور کتاب
 ”میزان المنطق“ دی اک شرح لکھی۔ زبید احمد موجب:

”یہ شرح اور اصل متن اب بھی مقبول ہیں اور پاک و ہند کے طلبہ ان سے بہت

استفادہ کرتے ہیں۔“ (7)

ایس توں اڈ پنجاب نال تعلق رکھن والے کئی صوفی بزرگاں بالخصوص سلطان باہو نے عربی زبان وچ مختلف کتاباں لکھیاں جس توں عربی تے پنجابی زبان دی سنجھی روایت دی مستند تصدیق ملدی اے۔ پنجاب دے اوہ لکھاری جہناں نے عربی زبان وچ عظیم شاہکار تخلیق کیئے، اوہناں دے نال نال پنجاب نال تعلق رکھن والی اوہ ہستی چنے عالم عرب نوں ڈھیر متاثر کیتا، اوہ ہستی علامہ اقبال نیں۔ علامہ اقبال آپ وی عربی ادب توں ڈھیر متاثر سن جیہدا اظہار ایہناں دی شاعری توں واضح دسد اے۔ ایس دے نال نال اپنے سہ دے عرباں نال وی ایہناں دی گوڑھے تعلقات سن۔ اوہ عرب دنیا دے حالات تے ڈونگھی نظر رکھدے سن۔ ”ضرب کلیم“ وچ ”امرائے عرب سے“ دے سرناویں پٹھ اک نظم وچ اوہ عرب دنیا دے لیڈراں نوں انج مخاطب کردے نیں:

کرے یہ کافر ہندی بھی جرات گفتار
اگر نہ ہو امرائے عرب کی بے ادبی
یہ نکتہ پہلے سکھایا گیا کس اُمت کو
وصال مصطفوی، افتراق بولہبی
نہیں وجود حدود و شعور سے اس کا
محمد عربی سے ہے عالم عربی (8)

عرب دنیا وچ علامہ اقبال دی پہچان تے شہرت دا گویڈ ایس گلوں وی لایا جاسکدا اے کہ ایہناں دے کلیات دا عربی زبان وچ ترجمہ ہويا۔ ایس دے نال نال علامہ اقبال دی شخصیت فکر و فن تے فلسفے دے سرناویں پٹھ عربی زبان وچ ان گنت لکھتاں تے مضمون لکھے جا چکے نیں۔ عرب دنیا وچ اقبال نوں متعارف کران وچ سب توں نمایاں کردار مولانا ابوالحسن علی الندوی (م 2000ء) دا اے جیہڑے بہت وڈے اقبال شناس تے عربی زبان و ادب دے سرخیل سن۔ مولانا ندوی نہ صرف اقبال دے ہم عصر سن سگوں ایہناں نوں علامہ اقبال نال دوواری ملن دا شرف مل چکیا سی۔ ایہناں نے ”روائع اقبال“ دے ناں نال فصیح و بلیغ عربی وچ فکر اقبال دا تعارف کرایا۔ ایہہ کتاب عربی زبان وچ اقبال شناسی دے حوالے نال نہایت اچا درجہ رکھدی اے۔ عربی زبان وچ علامہ اقبال دے فکر و فلسفہ دے تعارف بارے جیہڑیاں

لکھتاں لکھیاں گئیاں ایہناں وچوں کجھ ایہہ نیں۔

- 1- روائع اقبال، ابوالحسن علی ندوی
 - 2- تجدید التفکر الدینی فی الاسلام، علامہ اقبال، ترجمہ عباس محمود
 - 3- محمد اقبال، فیلسوف الذات، ڈاکٹر حسن حنفی
 - 4- درد من شعر اقبال، ترجمہ امیرۃ نور الدین دادود
 - 5- انھر الخالد، تالیف جاوید اقبال، ترجمہ ظہور احمد اظہر
 - 6- الشاعر والفیلوف والمصلح محمد اقبال، تالیف عابد رسی علی
 - 7- شاعر الاسلام الدكتور محمد اقبال، تالیف ابوالحسن علی الندوی
 - 8- اقبال، الشاعر الثائر، تالیف نجیب الکیلانی
 - 9- فلسفۃ اقبال، تالیف علی حسون
 - 10- شاعر الشرق، محمد اقبال، تالیف امجد حسن سید احمد، ابراہیم محمد ابراہیم
 - 11- مع اقبال، شاعر الوجدان الاسلامیہ، عبداللطیف الجوهری
- پنج دریاواں دی دھرتی پنجاب نال تعلق رکھن والے کئی اہل علم اجیہے نیں جہناں نے عربی زبان وچ وی شاعری کر کے اپنیاں فنی صلاحیتاں نوں منوایا۔ اجیہے کجھ شعراء دا مختصر تعارف ترتیب حروف تہجی موجب ایہہ اے۔
- 1- احمد حسین قریشی قلعہ داری: گجرات دے پٹنڈ قلعہ دار وچ 3 مارچ 1923ء نوں جنم۔ ایہناں دادیوان ”حمد و نعت“ دے سرنوایں نال 1994ء وچ گجرات دے مکتبہ ظفر نے شائع کیتا۔
 - 2- اصغر علی روجی (1817ء-1953ء) دا شمار پنجاب دے معروف عربی شاعراں وچ کیتا جاند اے۔
”آپ کا تعلق وزیر آباد اور گجرات کے درمیان ایک گاؤں ”کٹھالہ“ سے تھا۔“ (9)
 - 3- بیر محمد حسن (1904ء-1999ء) بیر محمد حسن امرتسر وچ جنم۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور توں تعلیم حاصل کیتی۔
عربی زبان دے منے پر منے شاعر تے پنجاہ توں ودھ کتاباں دے لکھاری سن۔ 19 اگست 1999ء نوں

راولپنڈی وچ فوت ہوئے۔

- 4- جمیل احمد تھانوی، مفتی (1995ء) 1903ء وچ تھانہ بھون وچ جنم۔ 25 دسمبر 1995ء نوں لاہور وچ رب سوہنے نال جاملے۔ جامعہ اشرفیہ دے صدر مفتی ہون دے نال نال عربی دے پختہ شاعر سن۔ شاعری توں اڈ عربی وچ فقہی تے علمی کتاباں تالیف کیتیاں۔
- 5- حامد میاں (1926ء-1988ء) دیوبند وچ پیدا ہوئے۔ تعلیم حاصل کرن مگروں لاہور آ گئے تے اتھے آ کے جامعہ مدینہ دے ناں نال اک مدرسہ دی عینہہ رکھی۔ عربی وچ کجھ لکھتاں وی لکھیاں تے شاعری وی کیتی لاہور وچ ای وفات پا گئے۔
- 6- رحمت علی خاں سامی (1886ء-1965ء) گجرات وچ جنم۔ عربی وچ کئی لکھتاں تالیف کیتیاں۔ عربی دے باکمال شاعر سن گجرات وچ ای فوت ہو گئے۔
- 7- ظہور احمد اظہر، 16 نومبر 1937ء وچ خوشاب دے پنڈ کھیکھی وچ جنم۔ پاکستان دے عربی زبان و ادب دا اہم ستون نیں۔ عربی زبان وچ اعلیٰ پائے دی شاعری کردے نیں۔ پنجاب یونیورسٹی دے جلیل القدر استادان وچ شمار ہوندے نیں۔ عربی زبان وچ کئی لکھتاں تے مضمون لکھے۔ عرب دنیا وچ پاکستان نوں متعارف کران وچ اہم کردار ادا کیتا۔
- 8- عبدالعزیز خالد، 14 جنوری 1927ء نوں جالندھر وچ جنم۔ 1944ء وچ اعلیٰ تعلیم حاصل کرن لئی لاہور آئے۔ قیام پاکستان مگروں اپنے ٹبر سنے پاکستان کوٹ شاکر آن وسے۔ اردو عربی دوواں زباناں وچ شاعری کیتی۔
- 9- عبدالمنان دہلوی (1866ء-1974ء) دہلی وچ جنم۔ قیام پاکستان مگروں لاہور آ گئے پر فیئر پرت کے ہندوستان ٹر گئے۔ ایہناں عربی، فارسی تے اردو وچ شاعری کیتی۔
- 10- عبدالواحد ندیم، 1949ء وچ ملتان جنم۔ اک ممتاز عالم دین تے عربی زبان دے لکھاری تے شاعر نیں۔
- 11- عطاء المنعیم شاہ بخاری (1926ء-1995ء) مشہور خطیب تے عالم سید عطاء اللہ شاہ بخاری دے پتر نیں۔ امرتسر وچ جنم قیام پاکستان بنن مگروں ملتان آئے۔ 24 اکتوبر 1995ء وچ ملتان ای خالق حقیقی نال جا ملے۔ بہت ساریاں کتاباں دے لکھاری نیں۔

”عربی زبان میں ان کے قصائد مختلف رسائل میں شائع ہوئے ہیں۔“ (10)

12- غلام محمد جلوانوی (1893ء-1956ء) داسمبندھ ٹوبہ ٹیک سنگھ نال سی۔ غلام محمد عربی شاعری راہیں قرآن پاک دی تفسیر کر دے سن۔

13- فیوض الرحمن و ثمانی (1900ء-1958ء) دیوبندی جماندرو نیں۔ تعلیم مکمل کرن مگروں پنجاب یونیورسٹی وچ تدریس دے فرائض سرانجام دتے، عربی دے شاعر سن۔

14- محمد ادریس کاندھلوی (م: 1974ء) جامعہ اشرفیہ دے منے پر منے محدث سن۔ کاندھلہ وچ جے پر حیاتی دا آخری حصہ لاہور لنگھایا۔ عربی زبان دے مایہ ناز لکھاری تے شاعر سن۔ ایہناں دیاں عربی لکھتاں توں اہل عرب لاہور چکدے نیں۔

15- محمد افضل فقیر (1936ء-1994ء) نارنگ منڈی نال سمبندھ رکھدے سن۔ عربی دے ماہر عالم تے شاعر سن۔

16- محمد امین علی نقوی فیصل آباد نال تعلق سی۔ ایہناں دی شاعری دے دو مجموعے القصیدہ الامینیۃ اور رداء الوردۃ علی قصیدۃ البردۃ شائع ہوئے۔ ایہناں دے غیر منقوط نعتیہ مجموعے وی ملدے نیں۔

17- محمد انوار الحسن نیر کوٹی (م: 1976ء) بجنور دے علاقے شیرکوٹ وچ جے۔ دارالعلوم دیوبند توں تعلیم حاصل کیتی۔ پنجاب یونیورسٹی توں بی۔ اے تے ایم اے اُردو کیتا۔ فیصل آباد وچ تدریس کر دے رہے ڈھیر لکھتاں لکھیاں تے عربی دے شاعر سن۔

18- محمد حسین اقبال قادری 1947ء وچ فیصل آباد وچ جے۔ ایہناں عربی وچ کئی مشہور لکھتاں لکھیاں۔

”عربی زبان کے عمدہ شاعر ہیں۔“ (11)

19- محمد خورشید رضوی 1942ء وچ امرہ وچ جے۔ پاکستان بنن مگروں ساہیوال ڈیرہ لایا۔ پنجاب یونیورسٹی توں عربی دی تعلیم حاصل کیتی۔ گورنمنٹ کالج لاہور نال وی وابستہ رہے۔ اردو دے مقبول شاعر ہون دے نال نال عربی زبان وادب دے نویکلے استاد داں وچ شمار ہوندے نیں۔ عربی زبان وچ بے پناہ شاعری کیتی۔

20- محمد ضیاء الحق صوفی (1911ء-1989ء) لاہور وچ جے تے انتھے ای فوت ہوئے۔ عربی زبان وادب دا قیمتی سرمایہ سن جنہاں نے ڈھیر کتاباں لکھیاں۔

21- محمد عالم قریشی (1955ء) گجرات نال تعلق سی۔ ایہناں دی شاعری دادیوان ”دیوان العالم“ دے ناں نال مخطوط شکل وچ ملدا اے۔

22- محمد موسیٰ روحانی بازی (م: 1998ء) ڈیرہ اسماعیل خاں وچ پیدا ہوئے، جامعہ اشرفیہ لاہور نال وابستہ رہے۔ پاکستان وچ عربی نثر تے شاعری دی تاریخ ایہناں توں بغیر پوری نہیں ہو سکتی۔

23- منظور احمد نعمانی (1936ء-1973ء) رحیم یار خاں وچ پیدا ہوئے تے لاہور وچ فوت ہوئے۔ ڈھیر کتاباں دے لکھاری تے عربی دے شاعر سن۔

24- نصیر الدین نصیر، ایہناں دا تعلق گوڑہ شریف ضلع راولپنڈی نال سی۔

”بہت معروف خطیب، عالم دین اور عربی و اردو زبان کے شاعر تھے۔“ (12)

حقیقت اے کہ وکھو وکھو قوماں دا میل جول باہمی ثقافتاں دے تعارف تے تبادلے دا باعث بن دا اے۔ موجودہ دور وچ پنجابی ثقافت دی جیہڑی تصویر عربی دنیا وچ دکھائی دیندی اے۔ ایس دا وڈا کارن مشرقی تے مغربی پنجاب نال تعلق رکھن والے ہنرمند تارکین وطن نیں جہناں روزی روٹی لئی عالم عرب یا مشرق وسطیٰ دارخ کیا۔ ایہہ ہنرمند عرب دنیا وچ پنجابی ثقافت تے پنجابی زبان و ادب دے تعارف دا باعث بنے۔ ایس توں تیکر کہ پنجابی ثقافت دیاں اعلیٰ قدراں نے اہل عرب نوں ایڈامتاثر کیا کہ بہتے عرباں نے پنجابی زبان سکھی تے پنجابی زبان دے نویکے ادب توں لا بھ چکیا۔ انٹرنیٹ تے ایہیاں ڈھیر ویب سائٹس تے سافٹ ویئر موجود نیں جہناں راہیں عربی زبان دے ذریعے پنجابی زبان سکھن دے مواقع موجود نیں جیویں:

1- <http://dictionary.reverso.net/arabic-english>

2- <http://ilanguages.org/ar/punjabi.php>

3- <http://ilanguages.org/ar/punjabi-vocabulary.php>

اہل عرب لئی پنجابی ثقافت دے تعارف دا اک سومہ انگریزی زبان وچ تحریر کردہ اوہ مواد وی اے جس وچ پنجابی ثقافت دا تعارف پیش کیا گیا اے۔ ایس سلسلے دی اہم لکھت 1984ء دے واقعات دے تناظر وچ لکھی ہوئی کتاب ”Punjab Story“ اے۔ ایہہ کتاب لکھی تے انگریزی زبان وچ لکھی گئی اے پر عاطف عبد الحمید نے عربی زبان وچ

ایس لکھت بارے گراں قدر تحقیقی مضمون لکھیا جیہڑا ایس کتاب دے جملہ مضمون دا احاطہ کردا اے۔ انجے ای پاکستان بنن توں پہلاں اک مسیحی مبلغ تھامس گراہم دی انگریزی کتاب ”A Brief Grammer of Punjabi“ دا تعارف وی عربی زبان وچ انٹرنیٹ تے موجود اے:

”اسی طرح انٹرنیٹ پر عربی زبان میں پنجابی ثقافت کا خاطر خواہ تعارف موجود ہے۔ مشہور ویب سائٹ وکی پیڈیا کے عربی ورژن میں پنجابیت سے متعلق جہاں دوسرے آرٹیکلز موجود ہیں تو ”الثقافة البنجابية“ کے عنوان سے ایک مضمون میں پنجابی ثقافت، لباس، زبان، شادی بیاہ، علم و ادب، موسیقی اور پنجابی غذاؤں کا خاطر خواہ تعارف پیش کیا گیا ہے۔“ (13)

وکی پیڈیا (عربی) تے پنجابی ثقافت دے نال نال سلطان باہو، بلھے شاہ، علامہ اقبال توں اڈ پنجاب نال تعلق رکھن والیاں ڈھیر ہستیاں بالخصوص پنجاب دے صوفی شاعراں دا خاطر خواہ تذکرہ تے ایہناں دے سوانحی خاکے عربی زبان وچ موجود نیں۔ ایہناں لکھاریاں دا عربی زبان وچ تذکرہ اہل عرب نوں پنجابی ثقافت توں متعارف کراندا اے۔

حوالے

- 1- سلطان باہو، عکس باہو، لاہور: الفیصل ناشران، 2002ء، ص 36
- 2- حمید اللہ شاہ ہاشمی، پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، لاہور: تاج بک ڈپو، 1990ء، ص 29
- 3- حاجی خلیفہ مصطفیٰ بن عبد اللہ کاتب جلی القسطنطینی، کشف الظنون، لبنان: دار احیاء التراث العربی، 1941ء، ص 684
- 4- حاجی خلیفہ، کشف الظنون، ص 684
- 5- شاہد حسین رزانی، (مترجم) عربی ادبیات میں پاک و ہند کا حصہ، لاہور: ادارہ ثقافت اسلامیہ، طبع ثالث، 1991ء، ص 71

- 6- نفس مصدر، ص 203
- 7- اوہی، ص 141
- 8- علامہ محمد اقبال، کلیات اقبال، ضرب کلیم، لاہور: فیروز سنز، طبع اول، 2008ء، ص 548
- 9- ہمدانی حامد اشرف، ڈاکٹر، شعراء العربیۃ فی پاکستان، لاہور: قسم التا صیف والترجمۃ پنجاب یونیورسٹی
- 9- نفس مصدر، ص 17-21
- 10- اوہی، ص 163-168
- 11- اوہی، ص 266
- 12- اوہی، ص 369
- 13- الثقافة البخایته/ar.wikipedia.org/wiki